

תאי גזע ברפואה והלכה

מאת: יוסף כהן

הקדמה

נושא תאי הגזע הוא אחד הנושאים החשובים והמתקדמים ביותר ברפואה היום. בניגוד לתאים אחרים, תאי גזע הם תאים שעוד לא עברו תהליכי התמיינות לסוג רקמה מסוים ולכן הם יכולים להתפתח לכל מיני סוגים של תאים בגוף (pluripotent stem cells). ואז, אחרי התמיינות נוספת, למספר מצומצם יותר של סוגי תאים כגון לתא דם לבן או לתא שריר (multipotent stem cells).

במחקרים מדעיים וברפואה, גילו חשיבות רבה לגידול תאי גזע שייתן את האפשרות לגדל איברים שעד עכשיו היו צריכים לחקות לאדם למות שיכולו לקחת את איבריו. בשנים האחרונות, מדענים חקרו את האפשרות להמיר את התאים הבוגרים שנמצאים בגוף לתאי גזע פלורפטנטים כדי לתקן כל מיני בעיות רפואיות (iPS cells), מתוך כך בדרך תאורתית יהיה אפשר לקחת כל תא מגוף אדם ולתכנה אותו להיגדל לתוך אבר שצריכים (לדוגמה, לקחת תא עור ולתכנה אותו להיות תא לב). בנוסף להתקדמות הרפואית, המחקר מאפשר למדענים גם ליצור בשר מתאי גזע בתנאי מעבדה.

כיום כמה מעבדות עובדות על האפשרות להכין בשר מתאי גזע וכבר כמה תשובות ההלכתיות נכתבו על כשרות של אותה בשר. השאלות שנפתחו במאמרים אילו עסקו על שאלות של איסור והיתר, במיוחד, שאלות על אבר מן החי, דבר המעמיד, בטל בשישים ועוד. לתאי גזע ברפואה, השאלה העיקרית היא האם בשר מתאי גזע נחשב בשר הלכתי ואם כן כל אבר הנעשה מתאי גזע האם יש לו דין של אותה אבר. בגדול יש שלשה שיטות בדין בשר מתאי גזע.

- 1) הרב רייזמן בתחומין לד ולו סובר שבשר הנוצר במעבדה לא נוצר בדרך טבעי ולכן אין בו דין בשר הלכתי. הרב שכטר בשיעורו על הפרשה והרב אמסעל (המאור שנה כה חוברת ד עמוד 20) מסכימים לשיטתו.
- 2) הרב שפיץ בתחומין לה סובר שאין כאן דין של פנים חדשות באו לכאן בגלל שהתאים הם דבר המעמיד. וכך כתב הרב אריאל בתחומין לו שהדבר הנעשה במעבדה הדומה למה שנעשה בטבע יש בו דין של אותה דבר. ולכן כמובן שיש לבשר מתאי גזע דין בשר הלכתי. ודומה לכך כתב הרב דוד בלייך במאמרו (Tradition 46;4) שכשדנים

יוסף כהן הינו הרב של קהילת בית הכנסת פליטווד ומתמחה ברפואת ילדים בבית החולים לילדים מונטיפיורי. את הוסמכתו לרבנות קיבל בישיבת רבינו יצחק אלחנן, שם ביצע מחקרים באתיקה רפואית עבור הרב בלייך.

את הבשר לפנינו צריכים לחשוב על מקורו. ולכן יוצא לפי שיטתם שבשר היוצא מתאי גזע של בשר יש להם דין של בשר אבל בשר היוצא מתאי גזע של מקום אחר בבהמה שאין בו דין בשר (לדוגמה העור או שער) לא יהיה להם דין בשר. (3) הרב אשר וויס מביא שיטה מחודשת במכתב לרב גנק מהOU, והוא שדנים את התוצאה. זאת אומרת, שאם יש כאן חתיכת בשר הנראית כבשר ויש לה טעם בשר דנים אותו כבשר הלכתי¹.

מתוך שיטות אילו ניתן להפיק גם שיטות בנושאי תאי גזע ברפואה והלכה איפה שצריכים להבין את הסטטוס של דבר הנגדל מתאי גזע. בגדול צריכים לדון האם דבר שנעשה במעבדה יש לו אותו דין של הדבר הנעשה בדרך טבעי? תוך שאלה זו, יש לדון על עובר העובר הריון במעבדה האם יש לו אותו דין של תינוק העובר הריון טבעי? גם צריכים לדון האם יד הנעשה מתאי גזע יש לה דין יד לגבי הנחת תפילין? ודומה לזה, האם רחם הנעשה מתאי גזע שהושתל לתוך אישה יש לו דין רחם לעשות את העובר העובר הריון תוכה ל"אדם" ולגרום דין פטר רחם על בכור היוצא ממנה? אחרון, ביד מתאי גזע לגבי הלכות נטילת לולב שלא פשוט שצריכים "יד" כדי לצאת ידי חובה.

הריון חוץ גופי

יש אפשרות שבעוד כמה שנים יצליחו ליצור הריון מחוץ לגוף האישה בתוך מעבדה, ויוולד תינוק כתוצאה מכך. נשאלת השאלה, מהו דין העובר- האם הוא נחשב לאדם מבחינת ההלכה, והרי הוא לא עבר הריון טבעי בתוך אישה?²

הדוגמה הקלאסית במקורי חז"ל לדבר הנולד שלא בדרך הטבעית הוא הגולם. בספר החכם צבי, שאלה צ"ג מדובר על גולם שאינו נחשב אדם משום שאדם הוא "אדם הנוצר תוך אדם". ובנו של החכם צבי בשאלת יעב"ץ שאלה פ"ב וחסד לאברהם מעין הרביעי נהר ל' כתבו שגולם אפילו לא נחשב לבהמה.

ותמה על שיטתם הסדרי טהרה אהלות דף ה' ואמר שיוצא שלפי שיטתם אין איסור רציחה באדם הראשון שנברא מעפר. ופשוט, שאפשר להשוות בין אדם הראשון לאחד שלא נברא בתוך אמו. וההבדל הגדול הוא, שאדם הראשון נברא ע"י הקב"ה וכמובן שאין לך אדם גדול מזה.

בהלכה ורפואה א', רב הרשלר כתב, "ועדיין יש לנו ללמוד מתשובתו של החכם צבי יסוד הלכתי רב ערך שכל שאינו ילוד אשה אינו בחיוב שופך דם האדם". ולכן דבר פשוט

¹ וקשה להבין את שיטתו. שלפי דבריו, בשר שעשוי מדברים כימיים ונראה כמו בשר, נחשב לבשר, ותמוה. בנוסף לזה, אם לא יבדילו בין ה"בשר הטבעי" (the impossible burger) לבין בשר רגיל, ה"בשר הטבעי", לפי שיטתו יהיה נחשב לבשר ממש. והדעה הזאת אינה פשוטה.

² בניגוד ל-IVF שאף על פי שהעובר לא נוצר בדרך טבעי הוא עדיין עבר הריון טבעי.

בהריון חוץ גופי, שהעובר לא יהיה נחשב אדם. וכך החליט הרב צבי שכתר (בשיעורו על החומש yutorah.org). וכך הביא ברץ כצבי ח"ב ענייני כהונה סי' כ"א בשם הציץ אליעזר. קיימת מחלוקת חשובה בין שיטת הרב הרשלר לשיטת הרב שכתר בנוגע לתינוק הנולד בצורה טבעית מהורים שנולדו מהריון חוץ גופי. לפי הרב הרשלר (ששיטתו מבוססת על החכם צבי), הבן של ההורים שנולדו מהריון חוץ גופי לא עבר הריון "באדם" בגלל שהוריו לא נחשבים לבני אדם, ולכן הבן גם לא יהיה נחשב אדם. לעומת זאת, שיטת הרב שכתר היא שכל מי שלא עבר הריון טבעי נחשב שנעשה ע"י ספר יצירה ואינו נחשב לאדם. ולכן, בנם של הורים שעברו הריון חוץ גופי כן נחשב לאדם (לפי שהוא עבר הריון טבעי). אבל לאדם בלי הורים³. ודומה לשיטתם בבשר מתאי גזע, שהוא, כל דבר שלא עובר יצירה טבעית אין לו אותו דין של הדבר הטבעי.

מצד שני שיטת החכם צבי אינה ברורה. לרב בלייך (שיבוט גנטי-מבט תורני) קיים ספק האם החכם צבי סובר שגולם הוא אינו אדם או אינו יהודי. הסיבה לספק היא שהחכם צבי עסק בשאלה האם הגולם יכול להצטרף למניין. אבל ייתכן ששאלתו היא כן עוסקת בעניין הוכחת היהדות שלו ולכן עונה על השאלה האם מותר לו להצטרף למניין⁴.

לעומת זאת, אפשר להבדיל בין תינוק הנוצר ע"י ספר יצירה לתינוק הנוצר במעבדה. בנוגע לשיבוט, כתב הרב דוד בלייך שיש הבדל משמעותי בין גולם שאינו תוצאה של אדם למשובט שלמרות שהוא לא נוצר ע"י הריון, הוא עדיין תוצאה של אדם, ולכן נחשב אדם. והוא הדין בעובר העובר הריון חוץ גופי, שיש לו דין אדם משום שהוא תוצאה של אדם. וכך סבר בבשר מתאי גזע, שהיוצא מן הדבר יש לו דין של אותה דבר.

אפשר להסיק מסקנה מסכרת הרב אשר וויס בנוגע לבשר מתאי גזע, והיא שאדם הנוצר מהריון חוץ גופי יהיה נחשב לאדם לכל דבר בגלל שכל מי שנראה כמו אדם יש לו דין אדם. לסברת הדבר, עיין בדברי הרב אברהם שטינברג במאמרו הגדרת אדם ומאמרו של הרב יגאל שפרן שמופיע "בשיבוט הגנטי לאור ההלכה" שהביאו מספר הגדרות למושג "אדם".

הנחת תפילין ביד מתאי גזע

סביר להניח שבעוד כמה שנים יהיה אפשר לבנות יד מתאי גזע ולחברה לגוף. וצריך לדון מה הדין ביד זו בנוגע להנחת תפילין. כמובן, שהנחת תפילין דורשת "יד" להניח עליו. ויש שלשה שיטות בתאי גזע כשהבאנו בהקדמה על בשר מתאי גזע:

³ אפשר להוסיף לשיטת הרב שכתר, שלאותו בן יהיה דין דומה לגר שאין לו הורים או אחים. אבל יש חילוק חשוב בין דינו לדין של גר. לגר אסור להתחתן עם אחיו בגלל גזרה שלא רוצים שיכנס ליהדות ויהיו לו יותר קולות ממה שהיו לו בעבר. אבל הילד הזה (אפילו אם נגיד שצריך להתגייר) אף פעם לא היה לו קשר של קרוב משפחה לאחיו בגלל שלא היו לו הורים.

⁴ יותר חדש שיטת הדרכי תשובה יו"ד סי' ז' ס"ק י"א שדן אם שחיטת גולם היא שחיטה כשרה בכלל וסובר שגולם נחשב ליהודי ושחיטתו כשרה. ואם כן, אינו מובן למה גולם לא נכלל במניין.

- (1) לפי הסברה שכל דבר הנראה כיד הוא יד וודאי כאן יהיה נחשב כיד לכל דבר.
- (2) לפי השיטה הסוברת שתאי גזע נחשבים דבר הנעשים ע"י נס, ייתכן שיד אינה נחשבת ליד. וכך כתב הרב צבי רייזמן בשם רב קארפ בתחומין, "אם אבר כזו יש לו דין של אבר מאיברי האדם ואם יש לו דין של יד וזרוע לגבי הנחת תפילין או שדינו כגידיים, או ברגל לגבי חליצה, בזה נראה דלא שייך כאן לבוא מדין ביטול, דהביטול הוא רק לגוף האדם שדינו כאדם עצמו, אבל ליתן לו דין יד ורגל אין לנו, דשם יד ורגל וזרוע הוא רק היד הכתובה בתוה"ק שנולדה כיד ורגל, אבל להשתיל בשר לגוף עם תחושות של יד ורגל פשוט שאין לו דין יד ורגל האדם." לפי שיטתו דבר הנוצר מתאי גזע לא נחשב ליד. אמנם שיטתו אינה פשוטה וייתכן ששאר פוסקים שסוברים כשיטתו בתאי גזע, יטענו שכשמחברים את היד לאדם יהיה בטל לגוף ויקבל דין אדם.
- (3) אמנם לצד השלישי יש לדון. וודאי פשוט אם מוציאים תאי גזע מיד ומרכיבים ממנו עוד יד אז יש לו דין של יד. אבל מה אם לוקחים את התאי גזע ממקום אחר בגוף והופכים אותם לתאים של יד- האם יהיה להם דין יד? נראה פשוט שכן. והסברה היא דומה לשיטת האג"מ בהשתלת איברים שכל המושגתל באדם נהיה בטל לגופו. ולכן, עכשיו שהיד היא מחוברת לאדם יהיה לה דין של יד אפילו אם תאי הגזע הגיעו מהרגל.
- ולכן לפי שיטה 2 ו3 צריכים לדון האם דבר המחובר לגוף האדם יהיה בטל לגוף ויקבל דין יד להיות חייב בהנחת תפילין.
- בספר אגרות משה או"ח ח' א' סי' ח', הרב משה פינשטיין עסק בדיון של יד משותקת. הוא הבין את המושג של יד על פי ההלכה כדבר שיש בה זרימת דם למרות שאין בה שליטה מהמוח. "אבל פשוט לע"ד שהוא רק ביבש לגמרי שהוא דוקא באם תנקה לא תוציא טיפת דם... אין הסבה כלל בהיד אלא מצד מחלה שבמוח לכן אף שאינו יכול להשתמש בה לא הוי כחסר וממילא מחוייב בתפילין להניח עליה כעל כל יד שמאלית." יוצא לפי דבריו שיד פרוסתית אין לה דין יד בכלל בנוגע להנחת תפילין שלפי דעתו צריך להיות על יד הנעשית מבשר ודם. וקשה להביא מדבריו הוכחה ליד מתאי גזע. שהרי יש ליד זו זרימת דם והשלטת מוחי אבל עדיין היא לא יד השייכת לאדם מלידה.
- ויותר מפורש בדברי החזון איש יו"ד סי' ד' ס"ק י"ד, "דודאי בשר זה המתפקד תפקיד הלב ומחיה את הבעל חי הוא באמת הלב, ואם נשתנתה צורתה החיצונה לא מצינו שהלב נטרף בשינוי תואר." וכך הובא בספר קב ונקי סי' תל"ב בהסברת שיטת הרב יוסף שלום אלישיב "שמכשיר הפך להיות כאבר מאבריו, שתפקידו להחיות בשעת סכנה." ואם כן, לפי דבריהם יד מתאי גזע שמתפקדת כמו יד תהיה מחויבת במצוות הנחת תפילין. שכל העושה תפקידו של אבר נחשב כאותו אבר מבחינה הלכתית.
- ושיטתם מובאות בספר חבל נחלתו סי' ח' שכתב בנוגע ליד פרוסתית, "פרוטזה היא אבר חיצוני שמדמה את היד אבל אינו מקיף בתפקודיו יד טבעית על כל המשתמע מכך בתחושה ופעולה. אף אפשר לנתקנה מהגוף. אבל אבר שהוא מושגתל בתוך הגוף ולא ניתן לנתקו ומדמה את פעולות הגוף יש מקום רב לומר שאינו כגוף זר המחובר לגוף כעין בגד

או תכשיט אלא חלק מהגוף." משמע לפי דבריו שכל מכשיר שמושתל באדם שיש בו כוח של אותו אבר יהיה נחשב לאבר. ואם כן, מסתבר לפי שיטתו שאדם יצא לידי חובתו אם יניח תפילין אפילו על יד פרוטזה, וודאי יצא חובתו על יד מתאי גזע.

יש הוכחה יותר ברורה מדברי הרב אשר וויס בתשובתו חלק ב' ס' קל"ב, "ואף דפשוט בעיני דאבר שהושתל בגופו של אדם כגון לב או כליה בטל לגופו... אין זה אלא כאבר טבעי, אבל מכשיר מלאכותי פשוט הדבר שלעולם אינו נעשה כאחד מאברי הגוף." יוצא לפי דבריו כדבר פשוט שיהיה חיוב תפילין על יד מתאי גזע.

וכך סבר הרב אריאל בנוגע לשתל קוכיליארי שכתב "אך אינו נחשב לחלק אורגאני של הגוף. כמו שא"א להניח תפילין על יד מלאכותית גם אם היא מחוברת לגוף, וה"ה לנ"ד פעילותו החשמלית של המכשיר אינה פעולה טבעית". ואע"פ שהשוויון שלו של יד מלאכותית לשתל שמיעה אינו פשוטה⁵, בסופו של דבר, שיטתו היא שדבר שיש לו פעולה טבעית כיד מתאי גזע יהיה לו חיוב הנחת תפילין.

יוצא מדברי הנ"ל שאפילו אם סוברים שדבר הנעשה מתאי גזע יש לה דין של אותה דבר הנעשה בדרך טבעי או שיש לתאי גזע דין של התאים שיצאו ממנו, עדיין יהיה להם חיוב הנחת תפילין לאחד משתי סיבות. אחד, אפשר לטעון שהוא נהייה בטל לגוף ככל אבר ההושתל באדם ועתה יש לו דין יד. ושני, שבגלל שיש לו אותה תפקיד של יד יהיה לה דין יד להנחת תפילין. אמנם, הרב רייזמן בפירוש כתב נגד אפשריות אילו, וסובר שכל שלא נברא בדרך טבעי אין לו אפשרות להיות נחשב יד טבעי.

רחם מתאי גזע

מעניין לעניין באותה עניין, צריכים לדון ברחם הנעשית מתאי גזע והושתלה בתוך אישה. כבר יש את האפשרות להשתיל רחם מאישה אחת לשני. וכבר נכתבו כמה מאמרים⁶ על היתר הדבר (כשהושתל מאישה שעדיין בחיים) ובדין פטר רחם ברחם שכבר הייתה לה בכור באישה אחרת. ברחם הנוצר מתאי גזע יש לדון על שלשה אפשריות שיש בהם שתי תוצאות, האם העובר הנוצר ברחם זו יש לו דין אדם ואם נחשב אדם האם יש כאן פדיון הבן.

(1) הרחם הוא נס ואין לו דין של רחם

(2) הרחם הוא רחם בגלל שהוא יצא מתאי רחם

(3) הרחם הוא רחם בגלל שהוא נראה כמו רחם

בשיטה השנייה יש להדגיש, שאפילו אם התאי גזע לא יוצאים מתאים של הרחם אלא תאים ממקום אחר בגוף (iPS cell) עדיין יהיה לרחם דין רחם משום שנהייה בטל לגוף

⁵ שהרי בתפילין יש צורך "ליד" כדי להיות חיוב תפילין אבל בשמיעה ייתכן לסבור ששמיעה היא דבר הנעשה במוח ואין צורך שיהיה אוזן טבעית שנותנת למוח "לשמוע".

⁶ האבן יקרה ח"ג סי' כ"ט, והקובץ וילקוט יוסף חל' י' סי' כ"ב ובקובץ אוהל יצחק שנה ה' חבורת ד' סי' ד'. ובספר הר צבי סי' ז' אות י' ובפליטה הנשיאה ג'.

אחרי ההשתלה, דומה למה שכבר ביארנו לגבי הנחת תפילין על יד מתאי גזע. ואם כן, בלי שום ספק לעובר יהיה דין אדם ויהיה לו דין פדיון הבן. אבל צריכים לדון בשיטה הראשונה. מצד אחד, אפשר להגיד שאין ל"רחם נס" (הנוצר מתאי גזע) דין של רחם ולכן התינוק לא עבר הריון ברחם ולכן אין לו דין פדיון הבן. עוד יותר בעייתי, אם הוא לא עבר הריון ברחם אולי אין לו בכלל דין אדם דומה לעובר העובר הריון חוץ גופי. מצד שני, אחרי שהרחם הושתל באישה הוא כבר נחשב ל"בטל לגוף" ולכן יש לו דין של רחם. ולכן יש דין פדיון הבן ברחם זו, וכמובן שלתינוק היוצא ממנו יש לו דין אדם. אמנם אפילו לפי שיטת הרב רייזמן ביד מתאי גזע בתפילין שלא יקבל דין של האבר, יש לחדש שכל עובר הנוצר בתוך אישה יש לו דין אדם, ואינו משנה אם נוצר בתוך הרחם או מ"רחם" מתאי גזע. והוא דומה להריון אקטופי (ectopic pregnancy) שאם העובר היה גדל מחוץ לרחם, וודאי יהיה לו דין "אדם". אבל נראה פשוט שעדיין אין כאן דין פדיון הבן בגלל שאין כאן הריון תוך רחמי, וכמובן לפטר רחם צריכים הריון תוך רחמי. ובזה יש לדון אם דין פדיון הבן תלוי ברחם⁷ או בפרוזדור (הנרתיק). וקשה להוכיח מלשון חז"ל שכשמדברים על "פטר רחם" מתכוונים לרחם או לנרתיק. וכך כתב בפליטה הנשיאה ג', "ומעתה כפי מה שביארנו בהקדמה הב' שרק מקור חדש ניתן לה אבל לא פרוזדור, א"כ שפיר נקרא בנ"ד פטר רחם כיון שזו לידה ראשונה שיצאה מרחמה דרך פרוזדור זה שלה." וכמובן, שלפי רא' זו הבכור הוא דווקא הראשון לרחם וגם לנרתיק, משום שאם הבן השני (אחרי בכור דרך ניתוח קיסרי) נולד בצורה טבעית עדיין אין לו דין פדיון בכור. ודברי הפליטה הנשיאה חידוש. בגדול, בפדיון הבן יש הרחם וצואר הרחם (cervix). אחרי שהתינוק כבר יצא מצואר הרחם לתוך הנרתיק, הוא כבר נחשב נולד. ואין דין שצריכים שהעובר יעבור דרך הנרתיק. ולכן, לפי שיטה הראשונה באישה שנוצר לה רחם מתאי גזע אף על פי שהנרתיק שלה עדיין טבעי לא תהיה מחויבת בפדיון הבן בגלל שהרחם שלה, כולל צואר הרחם, לא נחשב רחם מבחינה הלכתית.

נטילת לולב ביד מתאי גזע

עד כאן עסקנו בשאלות שצריכים לדון האם האבר נהיה בטל לגוף. אבל אפילו להניח שהאבר לא נהיה בטל לגוף, בלולב לא פשוט שצריכים יד כדי לקיים את המצווה. והנה יש מחלוקת אחרונים באדם שהרים לולב ואתרוג לפני עלות השחר (שזה לא זמן קיום המצווה) ומחזיק אותם עד זמן קיום מצוות ד' מינים, האם יצא ידי חובתו? והביא הרב זלמן נחמיה גולדברג (ישורון א') שלפי החתם סופר, הוא לא יצא ידי חובתו כי מצוות לולב היא הנשילה, וכאן הרים את הלולב בזמן שלא היה מחויב במצווה. מצד שני, הרב בונם איגר פסק שקיים את המצווה שהיא אחיזת הלולב, והרי מחזיק את הלולב אחרי עלות שהוא זמן חיוב המצווה.

⁷ כך סבר רב קופיאצקי ההובא בספר הר צבי. והוכיח כך מזה שיש דין פטר רחם לכל בכור של אב שנולד מאישה אפילו אם יש לו הרבה נשים. ושיטתו מפליא, שראיותיו לא מוכיחות אם הרחם או הנרתיק הוא הקובע.

נטילה

אם המצווה היא הנטילה, קיימת השאלה של "שליחות" - האם מותר למנות נציג, שיעשה את המצווה במקום מישהו אחר? וידוע שאין שליחות בלולב. הקצות בסימן קפ"ב מסביר שמושג "מינוי שליחות" חל במצוות שיש בהם מעשה אבל אינו חל במצוות הצריכות להיעשות על ידי גוף האדם. ולכן, מסתבר לפי שיטת הרב בונם איגר שאין כאן שליחות משום שאין שליחות במצווה שאמורה להיעשות (ע"פ ההלכה) על ידי הגוף. ובגלל שמצוות לולב היא באחיזת הלולב שהיא מצוות הגוף, מסתבר שאין דין שליחות.

אבל לפי החתם סופר צ"ע, למה הדין של שליחות אינו שייך ללולב? לפי החתם סופר מצוות לולב היא במעשה נטילת הלולב, ואם כן לפי הסבר הקצות, דין השליחות צריך להיות פעיל. ודחק הרב זלמן נחמיה בהסברו שיש גזירת הכתוב שאין דין שליחות בלולב. אבל אלמלא גזירת הכתוב היה מסתבר שקיים דין "שליחות" לפי החתם סופר. הוא מדגיש שעיקר המצווה היא הכוח שמרים את הלולב.

ואזיל לשיטתיה החתם סופר שכתב ביו"ד סימן קי"ח (כך הביא המועדים להלכה לרב זווין ולא מצאתי את דבריו שם) בהסברו על דין הגמרא שלקחה ע"י דבר אחר נקראת לקיחה. והסביר החתם סופר שם שלקחה ע"י דבר אחר נקראת לקיחה בגלל שהאדם הפעיל את הכוח שגורם לעשיית המצווה. מצוות לולב היא הלקיחה, וכל זמן שאדם גורם להרמת הלולב ע"י הפעלת כוח, לפי החתם סופר, זה נחשב "לקיחה"⁸.

לפי סברת החתם סופר מצוות לולב היא בלקיחה. כל זמן שהאדם מפעיל את הכוח שגורם ללולב לזוז כמו שמתרחש ביד מתאי גזע, האדם יצא לידי חובתו. ולכן אפילו לפי הסוברים שיד מתאי גזע אינה יד ולא בטלה לגוף, הכוח שמטיל את הלולב מגיע מהאדם ויצא ידי חובתו.

אחיזה

לפי שיטת הרב בונם איגר ההובא לעיל, מצוות לולב היא באחיזה ולכן היא מצווה בגוף. ולכן צ"ע, האם אחיזת הלולב צריכה להיעשות ע"י יד או שכל זמן שאוחז איכשהו ע"י חלק מהגוף, יצא לידי חובת אחיזת לולב? ופסק הברכי יוסף סימן תרנא "אם אין לו ידים וזרועות יטול בשינו כיון שלא כתיב יד". וכך פסק הבכורי יעקב. ומשמע קצת כך מדברי ספר המכתם סוכה ל"ז ע"ב ד"ה לולב בימין ואתרוג בשמאל, שכתב שגדם יכול ליטול בזרועותיו משום שלא כתוב יד בלולב. ואם אין הדגשה ליד, מסתבר שגם מותר לקחת בפה. וכך דייק בספר ולקחתם לכם סימן ו'. אמנם מסתבר שבפה לא יצא אע"פ שבזרוע יצא והוא משום שיש דין "כבוד" ואין דרך כבוד לצאת ידי חובתו בפה.

⁸ ועיין בצל חמדה סימן ח' שגם משמע כך.

אבל רוב הפוסקים חולקים על שיטתם. הלכות קטנות שאלה ע"ז, הערוך השולחן סי' תרנא ס"ק יא, ומשנה ברורה שם ס"ק כב (בשם הפרי מגדים) כתבו שאין דרך לקיחה בפה ואינו יוצא ידי חובתו בזה. וכתב הנשמת אברהם שם להכריע שאם אין לו ידים יטול בפה בלי ברכה לפי צד המתירים.

ועתה צ"ע. לפי הסברה שלקחה דרך הפה זה לא דרך כבוד (ולכן מי שעושה כך לא יצא ידי חובתו), אין דין שצריכים יד כדי לקחת את הלולב, אלא יש דין כבוד. ואם כן, כל זמן שהמצווה נעשית עם "כבוד" יצא אע"פ שאינו ידו. אבל לפי הסוברים שאין יוצא לידי חובתו משום שאין שם לקיחה בכך, משמע שצריך יד דווקא כדי לקיים את מצוות הלקיחה⁹. בנוגע ליד מתאי גזע: עכשיו שהיד מחוברת לגוף היא גם בטלה לגוף ונחשבת כחלק מהגוף. אבל צ"ע אם היא גם נחשבת כיד או פשוט לדבר שבטל לגוף שלא קרוי בשם "יד"? לפי צד הסובר שיש דין כבוד באחיזת לולב, מסתבר שיד מתאי גזע גם נחשבת ל"כבוד" ולכן יצא ידי חובת נטילת לולב. ואפילו לפי הצד הסובר שהחיסרון באחיזת לולב בפה הוא שאינו דרך לקיחה מסתבר שיד מתאי גזע נחשבת דרך לקיחה לאדם שיש לו יד מתאי גזע. ויוצא גם לפי שיטה זו בהלכות לולב, שיד מתאי גזע לכל השיטות נחשבת לנטילת לולב.

סיכום

במאמר הנ"ל עסקנו במספר שאלות הלכתיות בעניין תאי גזע ודיונים הדומים להם. לפי השיטת שסוברת שתאי גזע נחשבים לנס, יוצא שבשר הנוצר מתאי גזע אין לו דין בשר הלכתי. ועובר שעובר הריון חוץ גופי אין לו תהליך טבעי ואין לו דין אדם. בנוסף לכך, ברחם מתאי גזע אין דין רחם ולא יהיה לבכור הנולד תוך רחם זו דין פטר רחם, אף על פי שאפשר לדון אם יהיה לו דין אדם משום שעבר הריון תוך אישה. וכמובן שיד שנוצר מתאי גזע אין לו דין יד ואין אפשרות להניח תפילין עליה אבל עדיין ייתכן שיהיה חיוב נטילת לולב. לפי הסוברים שבשר מתאי גזע נחשב בשר בגלל שהוא נראה כמו בשר, יצא שגם ברחם, בהריון חוץ גופי וביד מתאי גזע הם מתפקדים כהלכה. שהרי כל דבר שהתוצאה נראית כדבר שנעשה בדרך טבעי יהיה לו דין של אותו דבר. והבשר הוא בשר, יש דין פדיון פטר רחם, יש לו דין אדם ויש כאן חיוב תפילין ונטילת לולב על יד זאת. לפי השיטה השלישית, יש כאן שאלה של זהות וכל היוצא מן הדבר יש לו דין של אותו דבר. ולכן, בבשר תלוי מקורם של התאי גזע. תאי גזע היוצאים מבשר יהיה להם דין בשר, מה שאין כן, בשר מתאי גזע ממקום אחר לא יהיה להם דין בשר. אמנם, עדיין יש את האפשרות לשנות את המקור אם הם נעשים בטלים לגוף. לדוגמה ברחם וביד מתאי גזע שמקורם ממקום אחד, אחרי שמתחברים לגוף יהיה להם דין של אותה חלק של הגוף. ולכן יש דין פטר רחם, חיוב תפילין וחיוב נטילת לולב. וכמובן שהנולד ברחם חוץ גופי יש לו דין אדם שהרי הוא יוצא אדם. ❧

⁹ ואולי יש לדייק שלפי צד שמצוות לולב היא הנטילה צריכים דווקא יד שעושה את הלקיחה אבל לפי צד שהמצווה היא האחיזה יכול לצאת אפילו בפיו שסוף כל סוף נותן ללולב להיות על גופו.